अध्याय 8

भारतीय संगीतांत *ताल वा तालम्* आनी *राग वा रागम्*

0680CH08

उद्दिश्टः
उत्तर आनी दक्षिण भारतीय शास्त्रीय संगीतांतली राग आनी ताल हांची संकल्पना समजून घेवची.

हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतांत *ताल*

केहरवा ताल

Matra: 8
Vibhag: 2

Tali: on 1 *matra*
Khali: on 5 *matra*

Taal signs	X				0			
Matra	1	2	3	4	5	6	7	8
Bols	Dha	Ge	Na	Ti	Na	Ka	Dhin	Na

दादरा ताल

Matra: 6
Vibhag: 2

Tali: on 1 *matra*
Khali: on 4 *matra*

Taal signs	X			0		
Matra	1	2	3	4	5	6
Bols	Dha	Dhin	Na	Dha	Tu	Na

तीन तालl

Matra: 16
Vibhag: 4

Tali: on 1, 5, 13 *matra*
Khali: on 9 *matra*

Taal signs	X				2				0				3			
Matra	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Bols	dha	dhin	dhin	dha	dha	dhin	dhin	dha	dha	tin	tin	ta	ta	dhin	dhin	dha

तुमकां खबर आसा?

हिंदुस्थानी संगीताचे ताल पद्दतींत पयल्या मात्राक सम म्हण्टात

© NCERT not to be republished

तुमकां खबर आसा?

मृदंगम वादक संगीता कलानिधी आनी पद्मभूषण पुरस्कार फावो जाल्ले पालघाट मणी अय्यर हांणी 10 वर्सांचे आसतना पयलें सादरीकरण केल्लें. तंजावर श्री वैद्यनाथा अय्यर हांचे कडेन ताणें प्रशिक्षण घेतलें. मणि अय्यरान फकत लयबद्ध आदार दिवचे परस मृदंगाचेर आशिल्ल्या संगीत वाक्यांक सक्रीय आदार दिवपाची संकल्पना मुखार हाडली. आपल्या काळांतल्या जायत्या मुखेल कलाकारांक तो वांगडा घेतालो. तशेंच ताच्या थाणी आवर्तनमाचो (सोलो) आस्वाद ताच्या रसिकांनी घेतलो. ताचे जायते विद्यार्थी लोकप्रिय कलाकार जाले

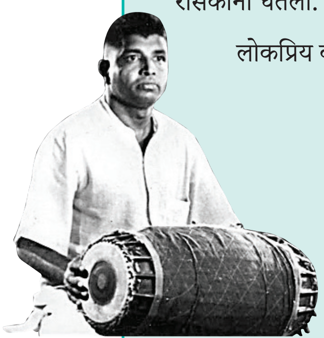

कर्नाटक संगितांतलो तलम

कर्नाटक संगितांत ताल दवरपा खातीर तलमाचो वापर करतात. दर एका तालामांत थारावीक संख्येन ताल आसतात आनी ताची पुनरावृत्ती जाता. हाका तालम चक्र वा आवर्तनम अशें म्हण्टात. तालाच्या भागांक अंग अशें म्हण्टात. हीं अंगां अशीं:

लघु— ताळी आनी ताचे उपरांत बोटां मेजप. 3, 4, 5, 7 वा 9 ताल आसूं येतात. ताचें प्रतिनिधित्व अशें '|' ताचे उपरांत तालांचो आंकडो (सबस्क्रिप्ट म्हणून).

लघुक जेन्ना तीन ताल आसतात तेन्ना ताका आमी तिश्रा जाती म्हणटात.

लघुक जेन्ना चार ताल आसतात तेन्ना ताका आमी चतुराश्र जाती म्हणटात.

लघुक जेन्ना पांच ताल आसतात तेन्ना ताका आमी हंडा जाती म्हणटात.

लघुक जेन्ना सात ताल आसतात तेन्ना ताका आमी मिश्र जाती म्हणटात.

लघुक णव ताल आसतात तेन्ना ताका आमी संकिर्ण जाती म्हणटात.

धृतम— ताळी ताचे उपरांत हाताचें तरंग. तातूंत दोन ताल आसतात. ताचें प्रतिनिधित्व O अशें जाता.

अनुधृतम— फकत ताळी. ताचो एक ताल आसता आनी तो U म्हूण दाखयतात आनी वयल्या दोगां परस ताचो उणो उपेग जाता.

लघु आनी धृतम ताळाच्या रुपान कशे तरेन सादर करतात तें पळोवया..

रूपक तलम — ह्या तालांत एक धृतम आसून ताचे उपरांत एक लघु आसता. देखून, चतुराश्र जाती रूपक ताल हें स तालांचे (4 + 2) चक्र आसा. तो $O|_4$ म्हूण दाखयला .

आदी तलम — – ह्या तालांत एक लघु उपरांत दोन धृतम आसतात. हें आठ तालांचे (4 + 2 + 2) चक्र आसता. ताचें प्रतिनिधित्व अशें $OO|_4$.

© NCERT not to be republished

म्हत्वाचीं उतरां

कर्नाटक संगीत संज्ञा	हिंदुस्थानी संगीत संज्ञा
रागम्	*राग*
आरोहणम्	*आरोहा*
अवरोहणम्	*अवरोह*
गमकम्	*गमक*
लयम	*लय*

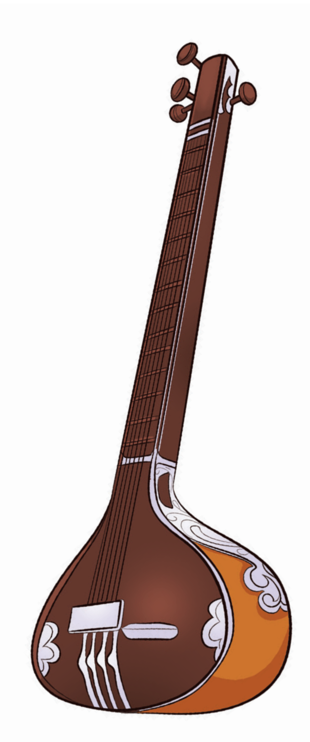

भारतीय संगितांतले राग

भारतांत शास्त्रीय संगिताच्यो दोन वेगवेगळ्यो शैली आसात - कर्नाटक वा दक्षिण भारतीय शास्त्रीय संगीत, आनी हिंदुस्थानी वा उत्तर भारतीय शास्त्रीय संगीत. दरेक शैलींतले स्वर पयलींच्या पानांनी तुमकां समजावन सांगल्यात. कर्नाटक संगीतांत वीणा, व्हायोलीन, बासरी, नादस्वरम, मृदंग, घटम, कांजिरा, मोरसिंग हीं वाद्यां वापरतात. रचना चड करून संस्कृत, तेलुगू, कन्नड, मलयाळम आनी तमीळ भाशेंत आसतात. हिंदुस्थानी संगितांत तानपुरा, सतार, सरोद, सारंगी, संतूर, तबला, पखवाज हीं वाद्यां वापरतात. चड करून हिंदी, संस्कृत आनी ब्रिजभास भाशेंत गितां रचतात.

राग आनी ताला विशीं समजून घेवपा खातीर व्हिडियो पळयात.

राग प्रमाणाचेर आदारिल्लो आसता. दर एका प्रमाणांत वाडटे (आरोहण) आनी खाला येवपी (अवरोहण) क्रमांत स्वर (स्वर) आसतात. स्वरांनी तयार केल्ल्या जिन्याची कल्पना करात! रागा प्रमाण स्वरांतले स्वर बदलतात..

संकेतन येवजण

उंचेल्या सप्तकांत (तार सप्तक) स्वर बरयतना स्वर अशे तरेन माथ्यार बिंदू दाखयतात, एसजी. सकयल्या सप्तकांतल्या (मंद्र सप्तक) स्वरांक अशे तरेन सकयल आशिल्ल्या बिंदून दाखयतात, जी. मदल्या सप्तकांतल्या (मध्य सप्तक) स्वरांचें प्रतिनिधित्व फकत ह्या सारक्या स्वरान करतात, स.

रागाच्यो जाती

रागांतल्या विशिश्ट स्वरांच्या संचा खातीर वापरतात ती आनीक एक मनोरंजक परिभाशा जाणून घेवया. एका रागांत पांच स्वर आसल्यार ताका औदव जाती अशें म्हण्टात. एका रागांत स स्वर आसल्यार ताका षडव जाती अशें म्हण्टात. एका रागांत सात स्वर आसल्यार ताका संपूर्ण जाती अशें म्हण्टात..

© NCERT not to be republished

क्रिया 1: राग भूप

राग भुपांत सकयल दिल्ले स्वर आसात:

आरोहा/आरोहणा: स र ग प द S

अवरोहा/अवरोहण: S द प ग र स

राग हंसध्वनींत सकयल दिल्ले स्वर आसात:

आरोहा/आरोहणा: स र ग प न S

अवरोहा/अवरोहण: S न प ग र स

गमक (अलंकार) वापरून, कांय स्वरांची पुनरावृत्ती करून, खाशेले वाक्प्रचार वाजोवन माप सजयल्यार तो राग जावंक शकता. दर एका रागांत म्हत्वाचे स्वर आनी खाशेले वाक्प्रचार आसतात.

संस्कृतांत राग म्हळ्यार मनाक रंग दिवपी गजाल. दर एक राग मनांत कांय भावनीक प्रतिसाद जागयता. हाका रस अशें म्हण्टात.

राग आनी तांच्या मनस्थिती विशीं चड समजून घेवपा खातीर राग आनी रसाचेर व्हिडियो पळयात!!

भारतीय शास्त्रीय संगितांत, रचना म्हळ्यार राग (राग), ताल (ताल), आनी बोल (आसल्यार) ह्या . संगीत घटकांची रचणूक केल्ली वेवस्था. भारतीय शास्त्रीय संगीतांतल्या रचनांक सादारणपणान हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतांत बंदिश आनी कर्नाटक शास्त्रीय संगीतांत कृती अशें म्हण्टात.

क्रिया 2: राग बिलावलांतली स्वरमालिका शिकूया

सरगमांत (स्वर) गायिल्ल्या रचनेक स्वरमालिका अशें म्हण्टात. वेगवेगळे राग वापरून स्वरमालिका रचूं येता. तीनताल बसयल्ल्या राग बिलावलांतली स्वरमालिका आयकुची

Swaramalika

Raga: Bilawal
Tala: Teentaal
Composer: Traditional

Aroha: S R G M P D N Ṡ
Avaroha: Ṡ N D P M G R S

Sthayi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
S	P	M	G	R	G	R	S	S	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	-
S	G	R	M	G	P	M	G	G	M	P	M	G	R	S	-

Antara

P	Ṡ	N	D	P	M	P	D	N	-	Ṡ	-	Ṙ	Ṙ	Ṡ	Ṡ
Ṡ	Ṙ	Ġ	Ṙ	Ṡ	N	D	P	Ṡ	N	D	P	M	G	R	S

© NCERT not to be republished

माहितीपर संज्ञा

राग यमनाची मुखेल मनस्थिती म्हळ्यार शृंगार वा मोग. ह्या रागांत रचिल्लीं जायतीं लोकप्रिय फिल्मी गितां आसात! ह्या रागाचेर आदारीत कांय लोकप्रिय गितां सोदपाचो यत्न करात. शिकात आनी गावपाचो यत्न करात.

क्रिया 3: राग यमनांतली बंदीश शिकात

राग यमनांत बंदिश शिकपाक हो व्हिडियो पळयात.

राग यमनांतले आरोह वा आरोही स्वर अशे आसात, न र ग म द न S.

राग यमन हातूंत अवरोह वा अवरोही स्वर अशे आसात, S न द प म ग र स.

तुमी आदीं गायिल्ल्या सामान्य म परस ह्या म चो स्वर चड आसा हें लक्षांत घेवचें. एका स्वरांतली ही ल्हानशी बदली गिताचो मूड बदलता!

ह्या गितांत श्रीकृष्ण बासरी वाजोवपाचें आनी वृंदावनांतले गोपिका ताच्या माधुर्याचेर नाचपाचें वर्णन आसा.

राग यमन

छोटा ख्याल — कान्हा बांसरी

स्थायी

आज बजाई कान्हा बासरी
मोहा लाई सागरी ब्रिज नारी प्यारी

अंतरा

वृंदावन कि कुंजा गलिना में
संग बृखाभाना दुलारी प्यारी

© NCERT not to be republished

तीन ताल

Sthayi

1 X	2	3	4	5 2	6	7	8	9 0	10	11	12	13 3	14	15	16
						P Aa	PḾ ja	GR Ba	SṆ ja	Ḍ ii	Ṇ Ka	R nha	GḾ Ban	P -	Ḿ su
P ri	- -	R -	R -	G -	- -	P Aa	PḾ ja	G Ba	R ja	S ii	Ṇ Ka	R nha	GḾ Ban	P -	Ḿ su
P ri	- -	R -	R -	G -	P Mo	Ḿ ha	D la	P yi	- -	Ḿ Sa	Ḿ ga	G ri	- -	PḾ Bri	GR ja
R Naa	G -	R ri	S Pya	- -	S ri										

Antara

1 X	2	3	4	5 2	6	7	8	9 0	10	11	12	13 3	14	15	16
								- -	P Brin	-Ṡ -da	Ṡ -	Ṡ va	Ṡ na	Ṡ ki	- -
- -	ND Kun	N ja	Ṙ Ga	N li	ND na	P mei	- -	- -	Ḿ- Brin	DN da	Ṡ -	Ṡ va	Ṡ na	Ṡ ki	- -
- -	ND kun	N ja	Ṙ Ga	N li	ND na	P mei	- -	- -	Ḿ San	D ga	Ḿ Li	DN ye	ṘN - -	N Bri	ND kha
P bha	- -	R na	R Du	RG la-	PR ri	P Aa	PḾ ja								

तुमकां खबर आसा?

पंडित विष्णू नारायण भातखंडे हांणी हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीतांत संकेतन पद्दत विकसीत केली. वेवसायान ते वकील आशिल्ले, आनी तांकां व्हड स्मरणशक्ती आनी बुध्दी आशिल्ली. संगीतकारांक मेळपाक आनी तांचेकडल्यान रचना एकठांय करपाक तांणी पुराय देशाची भोंवडी केली. जायते वास आसून लेगीत तांणी जायत्यो वेगवेगळ्यो रचना एकठांय केल्यो आनी संकेतना प्रमाण क्रमीक पुस्तक मालिका (स भाग) हातूंत तांचें दस्तावेजीकरण करून ताची उदरगत केली.

राग यमनांत गुरूचेर बंदिश शिकप (क्रमीक पुस्तक मालिका – भाग पयलो)

स्थायी

गुरू बिन कैसे गूण गाए, गुरू
ना माने तो गूण नाही आए
गनियां में वे गुणी कहावे

अंतरा

माने तो रिजावे सबको चरण
गाहे सादिकां के जब आवे
अच्छल ताल सूर

ताल - *तीनताल*

*स म्हळ्यार शब्दाचो विस्तार.

* - हिंदुस्थानी संगीत संकेतन पद्दतींत स्वराचो विस्तार दाखयता.

Sthayi

Dha dhin dhin dha	Dha dhin dhin dha	Dha tin tin taa	Ta dhin dhin dha
		P P N D Gu ru bi na	P D P - Kai - Se -
Ḿ R Ḿ Ḿ Gu na gaa -	P - - - Ye - - -	P N D P Gu ru naa maa	- Ḿ G R - ne to -
G R GḾP R Gu n naa hee	S R S - Aa - ye -	S S R R Gu nee ya n	G Ḿ Ḿ - mey - vey -
P P - N Gu ni - ka	Ḿ D P - Ha - ve -		

Antara

		P - P Ḿ Maa - ne -	G - R - To - Ri -
G P Ṡ D Jha - vey -	Ṡ Ṡ Ṡ Ṡ Sa ba ko -	Ṡ Ṡ Ġ Ṙ Ch r n Ga	Ṡ Ṙ Ṡ - hey - Saa -
N D Ṡ Ṡ di - ka na	N N Ḿ P Ke - Ja b	P G P - Aa - ve -	G R S S A ch pa l
SR GG PD NṠ Ta - - la	ND PḾ GR SS - - - sur		

© NCERT not to be republished

कर्नाटक संगीताची त्रिमूर्ती

त्यागराज, मुथुस्वामी दिक्षितर आनी श्यामा शास्त्री हांकां कर्नाटक संगिताची त्रिमुर्ती म्हण वळखतात. तांकां कर्नाटक संगीताचे प्रणेते संगीतकार मानतात. त्यागराजाची मुद्रा (स्वाक्षरी शब्द) त्यागराज, मुथुस्वामी दिक्षितर हांची गुरुगुहा आनी श्यामा शास्त्रीची श्यामा कृष्ण. त्यागराजाची गितां चडशीं रामाची स्तुती करपी आसतालीं. मुथुस्वामी दिक्षितर हो संस्कृतांतलो विद्वान आशिल्लो, आनी ताणें सगळ्या देवतांची स्तुती करून कृती गायल्यो. श्यामा शास्त्री हाणें कामाक्षी देवीचेर अभ्यासपुर्ण रचना केल्यो.

क्रिया 4: राग कल्याणींतलें एक गीत शिकूया

राग कल्याणींतले गीताचे स्वर (स्वर) आनी साहित्य (बोल) शिकपा खातीर ऑडियो आयकुचे. गीतम म्हळ्यार कर्नाटक शास्त्रीय संगीतांतली, देवाची वा देवीची स्तुती करपी रचना. हें गीतम रागम कल्याणींत रचिल्लें आसून तें त्रिपुट तालांत बसयल्लें आसता. त्रिपुटा ताल हें 3+2+2 अशें विभागिल्लें सात ताल लयबद्ध चक्र. कल्याणींतले स्वर शंकरभरणमांतल्या स्वरा सारकेच आसतात, म सोडल्यार. कल्याणींतलो म उंच स्वराचो आसता

बोल

कमला जदला
विमला सुनयना
करिवरदा करुणांबुधे
करुणा शारदे कमलाकांत
केशी नरकासुर विभेदना
वरदा वेलपुरा सुरोत्तमा
करुणा शारदे कमलाकांत

हें गीत विश्वाचो राखणदार आशिल्ल्या भगवान विष्णू विशीं आसा.

Kamalajaadala

Ragam: Kalyani *Arohanam*: S R_2 G_3 M_2 P D_2 N_3 Ṡ
Tala: Triputa *Avarohanam*: Ṡ N_3 D_2 P M_2 G_3 R_2 S
Composer: Purandaradasa

Ṡ Ka	Ṡ ma	Ṡ la	N jaa	D	N da	Ṡ la
N Vi	D ma	P la	D Su	P na	M ya	P na
G Ka	M ri	P va	P ra	D da	D Ka	N ru
D naam	P	M bu	P dhe	G	R	S
Ḍ Ka	Ṇ ru	Ḍ na	G Sha	R ra	G dhe	,
M Ka	P ma	,	M laa	G	R	S
R kaan	,	,	S ta	,	S	,
G Ke	M	P shi	M Na	P ra	D kaa	P
N su	D ra	P Vi	D bhe	P	M da	P na
G Va	M ra	P da	P Ve	D	D laa	N
D pu	P ra	M Su	P ro	G	R tta	S ma
Ḍ Ka	Ṇ ru	Ḍ na	G Sha	R ra	G dhe	,
M Ka	P ma	,	M laa	G	R	S
R kaan	,	,	S ta	,	S	,

ह्या गितांत तांची करुणा आनी वैभव सांगलां.

© NCERT not to be republished

गायन तंत्र

> गमक म्हळ्यार खाशेली सजावट जाचो उपेग संगीतकार आपलें संगीत चड सुंदर आनी अभिव्यक्त करपा खातीर करतात. स्वरांतलो उंच स्वर फुडल्या स्वरांत दोलन वा सरकटत सूर लायतात

***रागम कल्याणींतले* कांय व्होकल वॉर्म-अप अशे आसात. तांचें आयकून सराव करचो.**

1.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

2.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

3.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

4.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	Ḍ	P̣	Ḍ	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

© NCERT not to be republished